

Meer over Willem van Rennenberg, de verloren gegane glazen van de Westbroekse kerk en een opvallende begrafenis.

Over een merkwaardige adellijke begrafenis en een verloren gegaan kostbaar gebrandschilderd glas

In het vroege voorjaar van 2010 zal de kloosterkroniek van de zestiende eeuwse abdis van het Biltse Vrouwenklooster het licht zien. Bij de voorbereiding van deze uitgave stuitte ik op en afbeelding van een verloren gegane (kunst)schat: een gebrandschilderd raam uit Westbroeks kerk uit dezelfde periode (zie hieronder). Waar gaat het om?

De kroniek van Henrica van Erp is een uniek document: een zestiende eeuwse adellijke vrouw uit onze streek schrijft over haar leven en werk. Trots vertegenwoordigt zij haar klooster, zoals in de zomer van 1545 toen de heer Van Westbroek, graaf Willem van Rennenberg, op een merkwaardige wijze ten grave werd gedragen, of liever gereden:

“Op de 11^e juli van het jaar 1545 stierf graaf Willem van Rennenberg op zijn kasteel te Zuilen. Hij werd gebalsemd. Zijn hart werd begraven in de slotkapel van Zuilen, zijn ingewanden te Westbroek en zijn lichaam te Oostbroek op de 23ste van de genoemde maand juli. Ik stelde me met mijn joffers op voor onze kloosterpoort aan de Steenweg. Daar wachtte ik [op de stoet] met onze kapellaan die zijn kazuifel aan had en een wijwaterkwast in zijn hand. Twee van onze jongste joffers droegen het Kruis en de wierook. We liepen het klooster via de Vrenckpoort uit en posteerden ons bij de Wagenweg waarlangs men naar Oostbroek rijdt totdat alle wagens voorbijgekomen waren. Toen gingen wij terug.”

Wie was deze Rennenberg, wat had hij met Westbroek te maken en ook wat stelde Westbroek in die dagen voor?

Om met het laatste te beginnen: zeker is, dat er in Westbroek boerderijen lagen die de moeite waard waren. Het kapittel van Oudmunster had er aan het eind van de dertiende eeuw vijf in bezit. In een memorieboek van Oudmunster is nog eens sprake van de schenking van drie hoeven door *“Gozewijn, onze proost; hij gaf ons drie hoeven in Westbroek boven het Veen in het gerecht van Steven [van Zuilen]”*.ⁱ Dit brengt ons op Rennenberg, die immers door Henrica van Erp als kasteelheer van Zuilen wordt aangeduid.

Willem van Rennenberg, werd waarschijnlijk omstreeks 1470 geboren. Hij trouwde met Cornelia van Culemborg, een van de dochters van de vorige Zuilense slotheer Jaspas van Culemborg (1485-1504). Willem was een niet erg rijke Duitse edelman uit het aartsbisdom Keulen. Door zijn huwelijk kreeg hij echter de heerlijkheden Zuilen en Westbroek in bezit. Hij kreeg bovendien nog meer: toegang tot de hoogste kringen. Zijn schoonzuster Elisabeth van Culemborg was immers gehuwd met Anthonie van Lalaing, stadhouder van Utrecht en Holland onder Karel V. Als bestuurder en militair diende Willem van Rennenberg zijn keizer en verschillende rijksvorsten, waaronder de laatste bisschop-elect van Utrecht, Hendrik van Beieren. Zijn biograaf bericht, dat vermeerdering van bezit en geld zijn levensdoel was, om zijn vele kinderen een goede positie te bezorgen en slot Zuilen weer op te bouwen.ⁱⁱ

Het was deze Rennenberg wiens begrafenisstoet Henrica van Erp voorbij zag komen. Het verhaal vermeldt niet, of de ingewanden van de man toen al waren bijgezet in Westbroeks kerk. Zeker is wel, dat die bijzetting hoe dan ook geschied is. Toen het klooster Oostbroek een kleine halve eeuw later werd afgebroken, werden deze stoffelijke resten in ieder geval weer teruggebracht naar Zuilen. We lezen in de bronnen:

“Frans Both schepen is van stadts wegen gecommitteert, om mit d'andere gedeputeerden van de Staten te helpen administreren de goederen van den Abt ende Convente van Oestbroec.’ *Bij deze slooping werd echter aan den Kastelein van het huis te Zuilen vergund, het stoffelijk overblijfsel van Willem, Graaf van Rennenberg, Heer van Zuilen en Westbroek, die den 11en Julij 1545 ... te Zuilen was overleden, en in het choor van dit klooster begraven, daar weder uit te nemen, en met de beeldtenissen zoo van hem als van zijne gemalin, naar Zuilen over te brengen.*”ⁱⁱⁱ

De vraag die hierdoor opgeroepen wordt is, of er nog iets over of bekend is van deze beeltenissen. Het antwoord is bevestigend. Het heeft alles te maken met het werk van de laat zestiende eeuwse Utrechtse advocaat en onderzoeker Aernout van Buchell. De geleerde verzamelaar die ‘Buchelius’ was, trok in deze dagen van reformatie, waarin het katholicisme als gevolg van de hervorming en de Nederlandse Opstand ondergronds ging, langs Utrechts vele geestelijke stichtingen en gebouwen. Hij bracht zijn bevindingen samen in zijn rijk geïllustreerde “*Monumenta*”, die men op de site van het ‘Utrechts Archief’ kan raadplegen. Op folio 148verso van deze “*Monumenta*” staat een prachtige afbeelding van het gebrandschilderde raam dat Rennenberg ruim vier-en-een-halve eeuw geleden in de Westbroekse kerk liet aanbrengen. Men ziet er de geknielde graaf Willem van Rennenberg met zijn eveneens geknielde echtgenote Cornelia van Culemborg, met daaronder de wapenborden van hun geslachten, en last but not least, een afbeelding van het graf met de ingewanden. In de begeleidende tekst in het latijn licht Buchelius een en ander nog eens toe (ik geef hierna de vertaling, die men ook op de site kan vinden):

“*In Westbroek is in het koor van de kerk een raam met de volgende afbeelding van de heren van Westbroek en Zuilen. Op andere ramen. Her en der op andere ramen. Op een zerk aldaar: ‘Hier zijn de ingewanden begraven van Willem, burggraaf van Rennenberg, heer van Zuilen, Westbroek en Oldenhoorn.*”

De onderzoekster Louise van Tongerlo attendeert ons erop, dat er nog een, eveneens verloren glas met deze afbeeldingen bestaan moet hebben. Zij vermeldt dat “*de kerken van Culemborg en Westbroek ooit elk een glas van het echtpaar bezeten*” hebben.”^{iv}

Dit alles overziend, lijkt het geen slecht idee om een kopie van het verloren gegane glas een plaats te geven in de kerk van Westbroek en op het Biltse gemeentehuis. Ook andere Westbroekse zaken verdienen aandacht op Jagtlust.

Laat-Middeleeuwse Westbroekers en hun relatie tot het Biltse Vrouwenklooster van Henrica van Erp en de oorlogvoerende buitenwereld

In 1518 waren de torens van het Biltse Vrouwenklooster in ernstige staat van verval. Zozeer, dat een ervan instortte. Om nieuwbouw mogelijk te maken, moest er geld worden genereerd. Het klooster besloot bezit aan veenland in Westbroek te gelde te

maken. De financiële nood van het klooster moet hoog geweest zijn, want turf uit het veenland ten westen en ten noorden van De Bilt was de levensader van het klooster. Men streed in die dagen niet voor niets heftig om het bezit van delen van dat veenland met de Heren van St. Jan. Men leest in de bronnen: “*Item ghebuert van die weduwe Belygen die Boey dat sij ons sulx wass, noch va[n] dat veen dat sij van ons gecoft had, ghelegen in Westbroeck XL g[ulden].*”^v

We weten niet of mevrouw De Booy een Westbroekse was, maar ‘*Tijs die timmerman*’ waarvan in 1535 sprake is, was dat zeker wel: de abdis berichtte over hem in dat jaar in haar boekhouding: “*Item geboert van Tijs die timmerma[n] in Wesbroeck van dat out hout dat in den boegaert lach vijff gulden ende X st[uiuers].*”^{vi}

Duidelijk is, dat Westbroek in de zestiende eeuw voor de inwoners materieel en overdrachtelijk dicht bij het Biltse vrouwenklooster van abdis Henrica van Erp lag. Hetzelfde geldt voor Achttienhoven. Toen de abdis in 1526 uitgebreid in het latijn verslag deed van de moeilijkheden die ze had met de Heren van St. Jan van Utrecht over het bezit van de venen van de Lage Vuurse, vergat ze niet uitgebreid de oorkonde van 1085 te noemen, waarin het gezag van die Heren over Achttienhoven werd vastgelegd.^{vii}

Het is de vraag, of de toenmalige bewoners van het huidige Westbroek en Achttienhoven altijd zo blij zullen zijn geweest met hun relatie met de buitenwereld. Daarmee doel ik niet alleen op de Slag bij Westbroek en de moord, brand en doodslag van tweede kerstdag 1481. In de dagen van de abdis van Vrouwenklooster was er ook rampspoed genoeg. Henrica Ven Erp bericht daarover in haar Kroniek (het is de tijd van Maarten van Rossum, de beruchte krijgsoverste van de Gelderse hertog die plunderen en rovend door het land trekt): “

[In jaar 1543] *legerde Van Burmania*^{viii} *zijn soldaten in het Sticht, naar verluidt acht vendels. Ze waren in Westbroek gelegerd en andere dorpen tot Abcoude aan toe.*”

Twintig jaar eerder hadden de troepen van de Gelderse hertog al onrust in de contreien gezaaid. In maart 1523 was er sprake van overlast door de soldaten van de hertog die in Westbroek en omgeving gelegerd waren. Vervolgens trokken de Gelderse benden richting Vrouwenklooster en Oostbroek weg^{ix}

Tot slot

De merkwaardige begrafenis van Willem van Rennenberg was symbolisch voor de gebiedssamenhang van het land van Vrouwenklooster, Zuilen, Oost- en Westbroek. Zuilen was een heerlijkheid die door het klooster Oostbroek eeuwen daarvoor in leen gegeven was. Vrouwenklooster had zich met moeite van dat klooster losgemaakt, maar kon niet zonder de opbrengsten van het veengebied dat het met Oostbroek, Zuilen en de Heren van St. Jan moest delen. Het centraal liggende Westbroek was in dit gebied van groot belang door de met name daar geproduceerde grote hoeveelheden turf. Zo leest men in een stuk van 30 augustus 1527 dat Willem Torck vraagt om het doorlaten van 160 schouwen turf voor de bouw van de steenoven van de Heer van IJsselstein.^x

In het geval van Oost- en Westbroek ging om een gebied dat niet alleen rijk aan brandstof was maar ook aan de voet van de muren van Nederlands belangrijkste stad

in de middeleeuwen lag. Ook daarom al werd het gebied meermalen getroffen door oorlogshandelingen. Dat de Slag bij Westbroek juist bij dit dorp plaatsvond, was geen toeval.

Toen de Gelderse hertog zich in 1528 weer eens tegen keizer Karel V keerde, was het onder meer Willem van Rennenberg die als krijgsoverste voor zijn keizer tegen de Geldersman optrad. Met succes. Er is een zekere paralellie met 1481 toen de Hollands-Bourgondische troepen bij Westbroek voor Karels voorganger, bisschop David van Bourgondië strede. Zo beschouwd, was de aanwezigheid van Rennenbergs ingewanden in de Westbroekse kerk en het fraaie gebrandschilderde raam in meer dan een opzicht van symbolische betekenis.

i De kerk in de Nederlanden, 174 noot 11 en Buchelius' Monumenta, 66, fol 35r.:

<http://www.hetutrechtsarchief.nl/collectie/handschriften/buchelius/monumenta/066>

ii Leo Peters, *Wilhelm von Rennenberg (†1546), ein rheinischer Edelherr zwischen den konfessionellen Fronten* (Kempfen/Niederrhein 1979).

iii *Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden Merkwaaardige Bijzonderheden en en Statistiek van Utrecht*, eerste jaargang, 1 (Utrecht 1835) pag. 511.

iv Louise van Tongerlo, 'Vrouwenklooster: ontvangen glazen en verleende memories'. *Maandblad Oud-Utrecht* 57, 37-46, 53-56.

v *Utrechts Archief, Vrouwenklooster*, nr, 250, fol 48v. (sloop en bouw torens) regel 20v.

vi *Utrechts Archief, Vrouwenklooster*, nr, 250, fol 55v. (herstel dormitorium) regel 27v.

vii *Utrechts Archief, Vrouwenklooster*, nr, 324, fol 3. (Aantekeningen van abdis Henrica van Erp betreffende de processen gevoerd in de jaren 1512-1526 tegen 't kapittel van St. Jan te Utrecht over de venen in de Vuursche) regel 86vv. "*Item ius dominorum sancti Johannis est inter donationes Conrardi episcopi Trajectensis istius tenoris, et terra palustrem in Ewerekestorpe {Achtthhoven} tante latitudinis superius quante erat terra eorum inferius in longitudine pertingentem usque ad Trenchoten et Vuers, prout secundum positionem locorum saltus hos habuerit oppositos etc. Data est 1085 indictione octava, anno praesulatus Conrardi octavo regnante Henrico imperatore quarto*".

viii Het gaat om de edelman Reinout van Burmania of Bourman[n]ia, sedert 1540 drost van Drente.

ix *Archief voor kerkelijke en wereldlijke geschiedenis van Nederland, meer bepaaldelijk van Utrecht*. Vol. III (Utrecht 1858) A.M.C. van Asch van Wijck ed. 66-67 (nr. 405).

x *Archief voor kerkelijke en wereldlijke geschiedenis van Nederland, meer bepaaldelijk van Utrecht*. Vol. III (Utrecht 1858) A.M.C. van Asch van Wijck ed., 232 (nr. 312).